

**АНТИЧНИ РЕЛИКТИ В НАРОДНАТА МЕДИЦИНА
ОТ ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ**

Димитрия Спасова

**ANCIENT RELICTS IN THE FOLK MEDICINE FROM
SOUTH-WESTERN BULGARIA**

Dimitriya Spasova

University Research Center for Ancient European and Eastern
Mediterranean Cultures South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria

Source: Semantics, Aesthetics, Culture

(Семантика, естетика, култура),

pages 230-237

ISBN: 978-954-680-701-4

<http://www.satrae.swu.bg>

Университетско издателство „Неофит Рилски“

Neofit Rilski University Press

АНТИЧНИ РЕЛИКТИ В НАРОДНАТА МЕДИЦИНА ОТ ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Димитрия Спасова

Народната медицина и в частност магическите лечебни практики чрез баене са важен дял от българската народна култура. Възникнали в дълбока древност и развивани в продължение на хилядолетия, баянията са запазили ценна информация за древните представи за вида на болестотворните демони и въздействието им върху хората, за света, който обитават и точките, през които нахлуват в човешкия свят и естествено за методите, чрез които се омилюват и прогонват (Георгиева 1990:8; Георгиев 1980:17) Това дава възможност да се търси античното наследство в тях. Перспективни в това отношение са обредите на баянията, тъй като са устойчиви и се запазват непроменени при предаване от поколение на поколение (Крайенборг-Дукова 1992:42-45; Тодорова-Пиргова 2003:22).

Баячките си служат с множество магически техники, чрез които въздействат върху болестта. В настоящия доклад се обръща внимание на лечебните практики с вещен двойник. Най-характерният пример за вещен двойник от баянията в Югозападна България е „обръщането на пласа“.

Обръщането на пласа е един от методите, чрез които народните лечителки баячки лекуват уплах. Обредът е засвидетелстван в цяла Югозападна България. Практикува се самостоятелно, но би могъл да бъде и заключителен момент на баенето за лекуване на страх с леене на куршум.

Етнографските сведения показват сходна структура на обреда. Времето, в което протича е сутрин, преди изгрев слънце¹. Мястото, на което се осъществява, е поляна в чуждо землище. По пътя до там, по време на баенето и обратно.

¹ Инф. Ил. Тасева, с. Плоски; Н. Джамадан, с. Брезница

участниците мълчат.² Отиват по един път и избират друг за връщане³. Оставят в дар монети⁴ и се мият ритуално. Наред със сходствата се наблюдават две вариации, засягащи вида на пласата - в единия случай земният чим представлява проекция на тяло на болния, а във втория на стъпките му⁵.

Най-старият етнографски запис на лекуване на уплах чрез обръщане на пласа в Югозападна България е от края на XIX век. Обредът е практикуван в село Обидим. Преди да е изгряло слънцето баячката завежда пациента си на ливада. Болният ляга на земята, а лечителката очертава тялото му. След като приключи, той се изправя, пристъпва напред, застава неподвижно и не се обръща. Междувременно баячката изрича магическото слово, откопава тревата заедно с корените и я обръща наопаки (Божков 1895:184).

В по-голямата част от случаите при обръщане на пласа се очертават само стъпките. Ето как информаторите описват обреда: *„Заставаш някъде на поляна. Очертаят ти стъпките и са обърнеш. Тя ти бае. После пак – три пъти се прави...”*⁶

Интересна разновидност на обръщането на пласа е очертаването на ръцете на болните. Магическата практика е засвидетелствана в Брезница и се практикува като заключителен етап на лекуването на уплах с леене на куршум. Ръцете на болния се очертават върху ствола на дърво, след това кората се обелва, обръща се и се прикрепва отново към ствола.

Магически практики от народната медицина, които биха могли да се посочат като паралел на обръщането на пласа са тези, при които се измерва ръстът на пациента (Тодорова-Пиргова 2003:231). Ръстът на болния се мери при лекуване на едномесече. „Едномесеци” са хора от един род, родени в

² Инф. Ил. Тасева, с. Плоски

³ Инф. Мария Елинова, с. Брезница; Зл. Голушева, с. Гайтаниново

⁴ Инф. Н. Джамадан, с. Брезница

⁵ Инф. Н. Джамадан, с. Брезница, Ст. Стойкова, с. Плоки, Ил. Тасева, с. Плоски

⁶ Инф. Н. Бойкова, с. Баничан

един месец, независимо от годината, а „едноденници“ са родените в един ден, независимо от месеца и годината (Тодорова-Пиргова 2003:257). В повечето случаи едномесеците разделят приживе. Ако не бъдат разделени, при смърт на единия, другият се разболява и след време умира. Затова, когато обредът не е извършен приживе и единият от двойката умре, за да спасят живия измерват ръста му с къпина или конец и при погребението поставят мярката в гроба⁷. Изрича се заклинанието: „*На, това ти е братчето, да не тераиш друго!*“ (Пирински край 1980).

Същата функция изпълнява ритуалното мерене при магическото лекуване на епилепсия. Според етнографските сведения лечителят мери разстоянието от левия крак до пръстите на дясната ръка и от десния крак – до пръстите на лявата. Наред с това изрязва нокти, косми и мигли от пациента си, за по-добра „персонификация“ (Георгиев 2002:163-165).

За заместник на болния би могло да послужи и дърво. В Мусомища, например, ако урочасването е силно и лечението с каменна сол или с гасене на въглени не доведе до положителен резултат, лечителката прибегва до „посипване с билки“. Ритуалът се извършва край орехово дърво рано сутрин, преди да е изгряло слънцето. При посипването баячката прехвърля уроките върху дървото и след време то изсъхва⁸. По сходен начин се лекува треска. Болните стават рано и застават край върба. Щом слънцето се покаже, прегръщат върбата и казват: „*Тебе треска да та тресит, мене слънце да ма угреит!*“ (Матов 1893:136-137).

В народната медицина с цел заместване се използват и дрехите. При някои баяния се изисква на мястото, където е протекъл обредът да се остави дрехата, която болният носи. Най-често това изискване се наблюдава при лекуването на болестта детинско, чрез провиране през жила на синор. Болното дете се провира три пъти, на три места, като на последното горната

⁷ Инф. Ст. Ризова, с. Плоски

⁸ Инф. Ив. Манчева, с. Мусомища

дреха се съблича и оставя при жилата, заедно с конци или стотинки. Лечителката се обръща към болестта с думите: „Дрехата е тука. Ако го търсиш, тука да го търсиш!”⁹ Същото изискване се наблюдава при лечебните практики чрез провиране през скални арки (Марков 2007:213; 237).

Обръщането на пласа за лекуване на уплах и представените паралели от други обреди от народната медицина в Югозападна България се основават на един от универсалните принципи в магията - да се създаде вещен двойник-заместник, върху който да се прехвърли въздействието на болестта (Тодорова-Пиргова 2003:31). Смислът трябва да се търси в архаичните вярвания за изображението като „второ аз” (Леви-Брюль 1980:130-140).

Овеществяването на болния чрез изображение, което да го замести при контакт с болестотворните демони е изключително архаично. На базата на сравнително-историческия метод се откриват редица аналогични като структура и семантика магически практики от античността.

Според асиро-вавилонските клинописни таблици заместник се изработва при лекуването на болести. Формите му са разнообразни: глинено изображение, дървета, конци или тръстика, с която се премерва височината на пациента и др. (Нooke 1952:2-17; Фосе 2007:102-103; Сагс 1998:231-232). Чрез магическите ритуали прехвърлят върху тях болестта. Избират също животни - най-често прасе или яре и се изрича следният текст: „Животинката замества човечеството, животинката е жертва заради живота му. Главата на животинката е давана в замяна на човека, вратът на животинката е даван в замяна на врата на човека, гърдта на животинката е давана в замяна на гърдта на човека.” (Сагс 1998:232). След това животното се разрязва и различни части от тялото му се поставят върху болното тяло на пациента (Goff 1956:20).

Интерес представляват също така магическите практики

⁹ Инф. М. Халева, с. Кремен

за прогонване на духовете на мъртвите, особено на непогребаните или на застигнатите от неестествена смърт хора, на които се преписват някои здравословни проблеми. За да ги прогонят, изработват восъчни фигури на болния и глинени фигури-персонификации на мъртвия. След това погребват отново персонифицирания призрак и поставят до неговата фигура и тази на болния, за да го заблудят, че жертвата е починала (Goff 1956:19, Сагс 1998:231).

Подобно на асиро-вавилонската магия, която в голяма степен заимстват, хетските магьосници използват заместване с превантивна и лечебна цел. За да защитят владетеля от чума, например, избират сред пленниците мъж, който обличат в царски одежди и отправят молитва-заклинание: *„Ако някой бог е изпратил чума, аз му давам мъж за заместник!“* (Moyer 1983:19-39, Rite of Pulisa, КВо XV 1)

Показателен пример от хетската лечебна магия е „Ритуал на реките“, известен още като Тунави. Тунави е сложен обред, включващ жертвоприношения, ритуално заместване, покриване с цветна тъкан, пречистване на пациента и къпане в реката. Заместването се осъществява на базата на уподобяване в следната форма: *„Дванадесет части от тялото на заместника, приготвих аз за дванадесетте части от тялото на пациента... Глава към главата, крак към крака, пръсти към пръсти, нокти към нокти, жили към жили, кости към кости, кръв към кръвта...“* (Топоров 1985:121).

Древногръцката митология също съдържа сведения за ритуално заместване. Типичен пример е митът за раждането на Зевс. За да спаси новородения Зевс, Рея си послужила с двойник. Вместо детето, дава на Кронос обвит с пелените му камък (Hes.Theog. 468-509). Вероятно тези сведения отразяват реални обредно-магически практики. В подкрепа на това твърдение би могъл да се посочи ритуал от Западните Родопи. За лекуване на детския плач в селата Долен и Крибул се практикува провиране. На чужд синор се изкопава дупка, провират през нея детето, а след това събличат горните му дрехи, увиват ги около камък

който се поставя вътре (Марков 2007:215).

Приведените примери свидетелстват за архаичността на идеите, заложиени в магическите практики със заместване от българската народна медицина. Създаването на проекция на човешкото тяло чрез очертаването му върху земната повърхност, чрез измерване на ръста или чрез оставянето на дреха цели отделяне на болната същност. Много ясно това проличава в магическата формула, която баячката изрича докато откопава пласата:

„Както тая упласа се копа, така и уплаата от този човек да излезе!

Както упласата излезе, така и уплаата да излезе!

Кога таа упласа се обърне как е била, тога и уплаата да се върне в тоа човек!” (Божков 1895:184)

Откопавайки пласата и обръщайки я наопаки, баячката обръща здравословния статус, ако се съди от наименованието на магическата практика (Марков 2007:140). На обредно ниво действието маркира ритуалната смърт на пациента. Това проличава във формулата, която се изрича от баячките лекуващи детинско. След като оставят дрехата при корените на дървото, които в семантичен план символизират другия свят, изричат заклинанието: *„Дрешката е тука, Мария тука чака. Ако искаш да я търсиш, тука да я търсиш! Не е на друго място, тука е!”*

Смисълът на обреда като ритуална смърт и ново раждане се загатва и в другите му елементи. Спазва се ритуално мълчание, защитен механизъм при контакт с „другия” свят. Специално се подбира обредното време - баенето протича на зазоряване и приключва с изгрева на слънцето, т.е. с новото начало. И не на последно място се избира друг път за връщане и се спазва стриктно забраната да не се гледа назад – два типични момента от преходните ритуали. Магическата практика приключва с ритуалното измиване на пациента, за да приключи успешно прехода от болна към здрава същност, и да се пречисти окончателно по обредно магически път.

ИНФОРМАТОРИ

Злата Голушева (Черкварката), родена 1921 г. в с. Гайтаниново, образование - четвърто отделение, земеделие

Иванка Манчева, родена през 1932 г. в с. Мосомища, образование четвърто отделение, земеделие

Илинка Маркова Тасева, родена през 1942 г. в с. Плоски, средно образование

Мария Елинова, родена през 1929 г. в с. Брезница, образование четвърто отделение, земеделие

Мария Халева, родена през 1925 г. в с. Кремен, образование четвърто отделение, земеделие

Николина Борисова Бойкова, родена през 1945 г. в с. Баничан, средно образование средно, шивачка

Стоянка Ангелова Ризова, родена през 1941 г. в село Пирин, преселник в с. Плоски, основно образование

Стефка Стоилова, родена през 1945 г. в с. Плоски, образование четвърто отделение

ЛИТЕРАТУРА

Божков 1895: Ст. Божков, Баяния, врачувания и лекувания от Неврокопско. СБНУ XII, 1895, 145-149

Георгиев 2002: М. Георгиев, Слово за словото. Опит върху антропологията на ритуала. София.

Георгиев 1980: М. Георгиев, Магичните лекувания в българската народна медицина. БЕ 1980/3. София. 17-27.

Георгиева 1990: Ив. Георгиева, Баянията като космогонична концепция в българската народна култура (Принос към семантичната им интерпретация). Векове 1990/6. София. 5-18.

Крайенброг-Дукова 1992: У. Крайенброг-Дукова, Някои антични мотиви в обредите и фолклора на балканските народи. БЕ 1992/3. София. 43-48

Леви-Брюль 1980: Л. Леви – Брюль, Первобытное мышление. Психология мышления. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.В. Петухова. Москва. МГУ

Марков 2007: В. Марков, Культурно наследство и приемственост. Наследството от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград

Матов 1893: Хр. Матов, Баяния, врачувания и лекувания от Струга. СбНУ IX, 1893, 136-137

Пирински край 1980: Пирински край. София

Сагс 1998: Х. Сагс, Величието на Вавилон. София

Тодорова-Пиргова 2003: Ив. Тодорова-Пиргова, Баяния и магии. София

Топоров 1985: В. Н Топоров, Хетт. -лув. Kamrusepa: мифологический образ. В: Древняя Анатолия. Москва.

Goff 1956: В. Goff, The Roll of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts. Journal of the Warburg Courtauld Institutes Vol.19, N 1/2

Hooke 1952: S. H. Hooke, The Theory and Practice of Substitution. In. Vetus Testamentum vol. 2. pp. 2-17.

Moyer 1983: J. C. Moyer, Hittite and Israelite cultic practices: A selected comparison. In Scripture in Context II: More Essays on the Comparative Method, EISENBRAUNS. pp. 19-39